

αὐτοσυνείδηση», κάτι τὸ ὁποῖο (ἐὰν ἐξαιρέσουμε ὁρισμένες σχετικὲς πλατωνικὲς ἀναφορὲς) ἐλλεῖπει ἀπὸ τὸ ἔργο καὶ γ) μὲ ποιὸν τρόπο οἱ τυχόν ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ καθορίζουν τὶς σχέσεις τοῦ «ἀτομικοῦ» μὲ τὸ «γενικό», ὅχι μόνο στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς διαβίωσης ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνεύρεσης ἑνὸς νοήματος ζωῆς.

Ἀναστάσιος ΚΟΥΚΗΣ

L. BRISSON, *Timée/Critias*, Paris, Flammarion, 1992, 438 σελ.

Μετὰ τὶς Ἐπιστολὲς καὶ τὸν *Φαῖδρο* τοῦ Πλάτωνος ὁ L. Brisson προσφέρει στὸ γαλλόφωνο πλατωνικὸ κοινὸ τοὺς διαλόγους *Τίμαιο* καὶ *Κριτία*, σὲ νέα πάντα μετάφραση, σὲ μία ἔκδοση, μὲ Εἰσαγωγή, σημειώσεις, βιβλιογραφία (ἐκδόσεις, μεταφράσεις, γενικὲς-εἰδικὲς μελέτες, ὅπως: γιὰ τὸν Δημιουργό, τὰ Μαθηματικά, τὴν Ψυχὴ καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ, τὴν Ἀστρονομία, τὴ «Χώρα», τὴν «Ἀνάγκη» τὴ Βιολογία καὶ τὴν Ἰατρικὴ τοῦ *Τίμαιου*, καί, προκειμένου γιὰ τὸν *Κριτία*, μελέτες ποὺ ἀφοροῦν στὴν Ἀτλαντίδα καὶ μελέτες γιὰ ὁρισμένα χωρία. Καὶ βέβαια, ὅπως συμπληρώνεται μὲ τὸ *Lustrum* — H. Cherniss - L. Brisson - H. Ioannidi, *Plato*, 1950-1989), χρονολόγηση τῶν κυρίων πολιτικο-στρατιωτικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος, καὶ Πίνακες.

Μὲ τὸν *Τίμαιο* ὁ Brisson ἔχει ἤδη ἀσχοληθεῖ, συνθετικά, στὴ διδακτορικὴ διατριβή του *Le Même et l'Autre dans la structure ontologique du «Timée» de Platon*, Paris, Klincksieck, 1974. Ἐχει ἐπίσης ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὸν μῦθο (*Platon, Les mots et les mythes*, Maspero, 1982).

Ὅπως καὶ οἱ πρόηγούμενες πλατωνικὲς μεταφράσεις τοῦ Brisson, ἡ μετάφραση τοῦ *Τίμαιου* καὶ τοῦ *Κριτία* ἔχει τρία χαρακτηριστικά: σαφήνεια, ἀκρίβεια καὶ ἀπλότητα. Τὰ βασικὰ θέματα, ποὺ ἀναλύονται μὲ ὑποδειγματικὴ τάξη στὸν Πρόλογο, εἶναι: ἡ σχέση παραδοσιακοῦ - νέου, οἱ ἀποδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν Ἰδεῶν, ὁ Δημιουργός, ὁ χρόνος (ἡ ἀντίφαση χρόνου τῆς ἀφήγησης - ἐξωχρονικότητος τῆς ἐξήγησης), οἱ ὀντότητες: νοητὰ - αἰσθητὰ - χώρα (ὁ Brisson μεταφράζει τὸ «χώρα» ὡς *matériau*, θέλοντας νὰ δώσει στὸν ὅρο ταυτόχρονα τὴ σημασία αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται κάτι καὶ αὐτοῦ μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκεται κάτι, βλ. σ. 33), ἡ «ἀνάγκη» (ὁ Brisson ἀνιχνεύει στὴν «ἀνάγκη» μιὰ διπλὴ συνιστώσα ποὺ τὴ συνταιριάζει μὲ τὸν μῦθο: τὴν ἀδιάρρηκτη σχέση της μὲ τὴ χρονικότητα καὶ τὴν παρουσίασή της ὡς ζωντανοῦ ὄντος, δεκτικοῦ ἐπίδρασης μὲ τὴν πειθώ). Τὸ θέμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἐξετάζεται σὲ τρία ὑποκεφάλαια, ποὺ ἀφοροῦν τὴ σύ-

σταση, τὴ μαθηματικὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς αὐτῆς. Στὸ πρῶτο ὁ Brisson δείχνει ὅτι ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν ψυχὴ συνιστάμενη ἀπὸ τὰ ἴδια συστατικὰ κάθε ἄλλης πραγματικότητας —εἶναι, ταυτόν, ἕτερον— ἢ μεταξὺ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ. Ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα τῆς ἀντίφασης που δημιουργεῖται μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς γένεσης τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου (βλ. *Φαῖδρος* 254 c-d: «ἀγέννητον»: τὸ «ἀγέννητον» σημαίνει χρονικὰ ἀγέννητο) ὡς ἀρχὴ αὐτοκίνητη· ἐφόσον ὅμως ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἰδέα, δὲν εἶναι ἀρχὴ τοῦ εἶναι της, γιὰ τοῦτο στὸν *Τίμαιο* λέγεται ὄντολογικὰ γεννητὴ. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάλυση τῆς κατασκευῆς καὶ δομῆς τοῦ σώματος τοῦ κόσμου, τῆς μεταλλαγῆς τῶν στοιχείων του (μὲ λεπτότατες μαθηματικὲς παρατηρήσεις τοῦ Brisson), ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ ὅρια τῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος (ἡ ἐξήγηση τῆς μεταλλαγῆς τῶν στοιχείων μὲ ἀφετηρία τὶς ἐπιφάνειες κι ὄχι τὸν ὄγκο) συνιστοῦν καὶ τὰ ὅρια τῆς κοσμολογίας τοῦ *Τίμαιου*.

Στὸ ὑποκεφάλαιο γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἀναλύονται: ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου (στὸν διάλογο, ὅπου σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Brisson ὅτι ἡ ἔκθεση πρέπει νὰ μελετᾶται παράλληλα μὲ τὰ λεγόμενα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν *Φαῖδρο*), τὸ ἀνθρώπινο σῶμα (στοιχεῖα, κυκλοφορικό, ἀναπνευστικό σύστημα, ἀρρώστιες), ἡ ἔνωση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀναφορὰ στὴν πλατωνικὴ ἔκθεση γιὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ (γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ζωὴ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Brisson, ἀποτελεῖ ἓνα εὐρὺ συνεχές, *continuum*, ποὺ ἐκκινᾷ ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ φθάνει στὸ κοχύλι, σ' ἓνα σύστημα ἠθικῆς ἀνταμοιβῆς ποὺ θεμελιώνεται στὴ μετενσωμάτωση τῆς ψυχῆς). Ἡ συνέχεια ἀφορᾷ στὰ θέματα τῆς δομῆς, τοῦ εἶδους καὶ τῆς χρονολόγησης τοῦ διαλόγου. Ὁ Brisson δέχεται τὴν παραδοσιακὴ ἄποψη γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ *Τίμαιου* καὶ τοῦ *Κριτία* καὶ τοποθετεῖ τοὺς δύο διαλόγους στὴν τελευταία περίοδο τοῦ Πλάτωνος, μεταξὺ 358-365, ἀντιτιθέμενος ἔτσι στὸν Owen καὶ συμφωνώντας μὲ τοὺς Gill καὶ Cherniss. Ἡ βιβλιογραφία, ποὺ δίνεται πρὶν ἀπὸ τὴ μετάφραση, εἶναι ἐπιλεγμένη καὶ κατατοπιστικὴ. Ἡ μετάφραση ἀκολουθεῖ μὲ ὅσο τὸ δυνατό μεγαλύτερη πιστότητα τὴν τάξη τῶν λέξεων τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου (συνδυάζει τὶς μεταφράσεις τῶν Rivaud καὶ Conford ἢ δημιουργικὰ διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτές).

Οἱ πολλὲς καὶ πολὺ προσεγμένες σημειώσεις παραπέμπουν συχνὰ σὲ ἄλλους πλατωνικοὺς διαλόγους, σὲ προγενέστερους συγγραφεῖς, δίνουν διευκρινίσεις ποὺ καθιστοῦν κατανοητὸ τὸ θρησκευτικό, φιλοσοφικό, πολιτικό, κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ λεκτικὸ πλαίσιο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας — συχνὰ μὲ ἀξιοσημεῖωτη ἔμφαση στὴν ποιότητα τοῦ ἐλληνικοῦ τρόπου θεώρησης τῶν πραγμάτων (βλ. π.χ. σ. 265, σημ. 570)— καὶ δείχνουν τὶς κύριες δυσκολίες τοῦ κειμένου (ἓνα ὀρισμένο ἀριθμὸ νέων παρατηρήσεων,

παρακινούμενη ακριβώς από την αφοσιωμένη σχέση του Brisson με το πλατωνικό κείμενο, υποβάλλω στον συγγραφέα, απόδειξη της έμπνευστικής δύναμης της ένασχόλησής του με τη μελέτη του Πλάτωνος).

Ἡ Εἰσαγωγή τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τοῦ *Κριτία* ξεκινᾷ με ἀναφορὰ στὴ μοναδικότητα τῆς πλατωνικῆς πηγῆς τοῦ μύθου τῆς Ἀτλαντίδας (ἀρχὴ τοῦ *Τίμαιου* καὶ τοῦ *Κριτία*) καὶ τῆς μετάδοσής του:

«Ἀτλαντὶς, ἰδοὺ ἓνα κύριο ὄνομα ποὺ ὅλοι ἔχουν ἀκούσει νὰ προφέρεται. Ἡ ΝΑΣΑ τὸ ἔδωσε σὲ ἓνα διαστημόπλοιο, ἓνα πρόσφατο γαλλικὸ κινηματογραφικὸ ἔργο ἔχει αὐτὸν τὸν τίτλο... Γενικὰ ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἀγνοοῦν ὅτι πηγὴ αὐτῆς τῆς ἀφήγησης —γιὰ τὴ χαμένη νῆσο— ποὺ συνεχίζει νὰ γοητεύει εἶναι μία, καὶ μόνο μέσο μετάδοσης εἶναι ὁ Πλάτων». Καθαρὴ φανταστικὴ ἱστορία (Ἀριστοτέλης), ἔκθεση πραγματικοῦ γεγονότος (Κράντωρ, νεώτεροι καὶ σύγχρονοι γεωλόγοι, ἱστορικοὶ τῆς μινωικῆς Κρήτης, ἀρχαιολόγοι, κυρίως ὁ Μαρινάτος ποὺ συνδυάζει τὴν καταστροφικὴ ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας με τὴν ἐξαφάνιση τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Κρήτη) ἢ φιλοσοφικὸς μύθος —πολιτικὴ ἀλληγορία (P. Vidal-Naquet, Christofer Gill— «ἱστορικὴ μυθιστορία»); Ὁ Brisson συζητᾷ διεξοδικότερα τὴν τρίτη περίπτωση, ἀναφερόμενος στὴ σχέση τοῦ Πλάτωνος με τὴν προγενέστερή του μυθικὴ ποίηση (Ἡσίοδος) καὶ τὴν ἱστορία, ἀπ' ὅπου ὁ Πλάτων ἀντλεῖ γιὰ νὰ περιγράψει «θετικὰ πρότυπα πολιτειῶν με σκοπὸ νὰ τὰ ἀντιδιαστείλει ἀπὸ τὰ ἀρνητικά» (σ. 321). Οἱ ἀναλύσεις ὀδηγοῦν στὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀφήγηση τοῦ πολέμου τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ἐνάντια στὴν Ἀτλαντίδα ἐμφανίζεται ὡς «ἐξιδανικευμένη παράσταση τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, ποὺ πολέμησε στὸν Μαραθῶνα, με μία δημοκρατία καθόλου ἀκραία, σεβόμενη τὸν νόμο καὶ μιὰ οἰκονομία οὐσιαστικὰ ἀγροτικὴ» (324). Ὁ Brisson, συμφωνώντας με τὴ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τοῦ μύθου τῆς Ἀτλαντίδας, συμπεραίνει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἱστορικῆς μυθιστορίας, ὅπου στόχος εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν συμπατριωτῶν του. Θὰ ἔλεγα ὅτι, ὅπως καὶ στὴ σχέση του με τὴ Σπάρτη, ἢ με τὴν Ἀθήνα στὸν *Μενέξενο*, ὁ Πλάτων δὲν κάνει ἱστορία, ἀλλὰ δραματοποιεῖ τὸ πραγματικὸ χρησιμοποιώντας καὶ τὸ φανταστικὸ, ἀποβλέποντας στὸ δέον εἶναι τῆς πολιτειακῆς ζωῆς. Ὅπως στὸν *Τίμαιο* ἀποκαλύπτεται ὁ παιδαγωγός, ποὺ προτείνει πρότυπο συμμόρφωσης-μίμησης τὴν εἰκόνα τοῦ νοητοῦ, ποὺ εἶναι ὁ κάλλιστος αἰσθητὸς κόσμος (βλ. 88 d), στὸν *Κριτία* ὁ πολιτικὸς Πλάτων προτείνει τὴν ἰδεατὴ εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ὡς αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πραγματικὴ πολιτεία.

Καὶ ἐδῶ, στὸν Πρόλογο ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται πρῶτα στὸν χρόνο τοῦ γεγονότος στὸ ὁποῖο παραπέμπει ἡ ἀφήγηση τοῦ πολέμου τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ἐνάντια στὴν Ἀτλαντίδα καὶ στὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου, κατόπιν

στον χρόνο συγγραφής του έργου. Ὁ Brisson ἀντιτίθεται καὶ πάλι στὴ θέση τοῦ Owen, ὅτι ὁ *Κριτίας* γράφτηκε λίγο μετὰ τὴν *Πολιτεία* καὶ πρὶν τὸν *Πολιτικὸν* καὶ τοὺς ἄλλους «κριτικούς» διαλόγους, καὶ τοποθετεῖ τὸν *Κριτία*, ὅπως καὶ τὸν *Τίμαιο*, δηλαδή μετὰ τὸν *Πολιτικὸν* καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς *Νόμους*.

Ἡ Εἰσαγωγή κλείνει μὲ παρατηρήσεις γιὰ τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο διαλόγων (κυρίως θεματικές). Ὁ Brisson καταλήγει στὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ ἀρχὴ καθενὸς ἀπὸ τοὺς δύο διαλόγους ἔχει γραφεῖ χωριστὰ καὶ σὲ διαφορετικές ἐποχές, ἐρώτημα πάντως στὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση μὲ βεβαιότητα.

Ἡ βιβλιογραφία, ἡ μετάφραση, οἱ σημειώσεις, οἱ χάρτες ἔχουν γίνει, ὅπως καὶ στὸν *Τίμαιο*, μὲ ἄκρα ἐπιμέλεια. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχουν, χωριστοὶ γιὰ τὸν κάθε ἓνα ἀπὸ τοὺς διαλόγους, πίνακες ὀνομάτων καὶ θεμάτων.

Ἄννα ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

J.M. TRIGEAUD, *Introduction à la philosophie du droit*, éd. Bière, 1992, 95 σελ.

Μέλημα τοῦ συγγραφέα εἶναι, εἰσάγοντας στὴ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἀφενὸς νὰ διακρίνει τὸ δίκαιο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ τὸ κάνει νὰ εἶναι δίκαιο — σύγχυση ποὺ χαρακτηρίζει κατεξοχὴν τὶς ποζιτιβιστικές ἀναγνώσεις του — καί, ἀφετέρου, νὰ ὀδηγήσει τὸ φιλοσοφικὸ ἔνστικτο στὸ νὰ φέρεי στὸ φῶς μία μεταφυσικὴ τοῦ δικαίου, δηλαδή, τὴ διαμόρφωση τῆς *ιδέας* τοῦ δικαίου — ὡς ἀλήθειας τοῦ εἶναι καὶ τῆς πράξης — στὴ θέση μιᾶς θεωρίας τοῦ δικαίου, ἡ ὁποία ἀνάγεται κατ' οὐσίαν σὲ *ἐννοιες*, ὡς γενικεύσεις ἐνὸς κατεστημένου δεδομένου. Ἡ σκέψη δὲν εἶναι ἔλλογη ἐπιχειρηματολογώντας καὶ ἡ σύλληψη τῆς ἐννοίας τοῦ ἄλλου δὲν συνεπάγεται καὶ δὲν ἐμπλέκει τὸ ὅμοιον: οἱ προδιαγραφὲς παρόμοιων ἐρωτημάτων ὑπερβαίνουν σαφῶς τὰ ὅρια ἐνὸς βιβλίου διδακτικοῦ τύπου (στὸ μέτρο πού, καταρχήν, προτείνεται ὡς σύνθεση πανεπιστημιακῶν διδασκαλιῶν). Ἐδῶ τίθεται, σὲ ἔκταση καὶ σὲ βάθος πλέον, τὸ περὶ τοῦ δικαίου ἐρώτημα ὡς *προσωπολογία*, ὅταν, στὸ ἐξῆς, τὸ πρόσωπον νοεῖται καὶ διατυπώνεται ὡς τὸ καθολικῶς διάφορον. «Τὸ δίκαιο πρέπει νὰ ζήσει... σύμφωνα μὲ τὴν τριπλὴ ἀποστολὴ τοῦ εἶναι: ὡς νοητοῦ μέσα στὴν καθολικὴ του ἀλήθεια, ὡς αἰσθητοῦ μέσα στὴ διαφορὰ του καὶ ὡς ἐπιθυμητοῦ μέσα ἀπὸ τὸ σεβασμὸ τοῦ ὀφείλουν - εἶναι του» (σ. 56).

